

UOT 343.98(100)

Ələkbər ALLAHVERDİYEV

*Azərbaycan Respublikası DİN-in
Polis Akademiyası Kriminalistika kafedrasının
baş müəllimi, polis polkovniki*
DOI: <https://doi.org/10.62130/LHGK5873>

KOQNİTİV MÜSAHİBƏ METODU İLƏ DİNDİRMƏNİN BƏZİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

XÜLASƏ

Təqdim olunan məqalə hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən tətbiq edilən dindirmə metodunun təkmilləşdirilməsinə yönəldilmişdir. Bu metodun əsasını müstəntiqin dindirilən şəxslərlə qarşılıqlı əlaqəsinin psixoloji prinsipləri və koqnitiv mexanizmlərə dair biliklərdən istifadə təcrübəsi təşkil edir. Eyni zamanda, bu yanaşmanın imkanları və məhdudiyyətləri də nəzərdən keçirilir.

Məqalənin strukturu onun məqsədini və məntiqi izahını əks etdirir. Nəzəri hissədə koqnitiv müsahibə texnologiyasının əsasları təsvir edilir, koqnitiv müsahibə metodunun tətbiq imkanları və növləri, eləcə də müsahibə aparılan şəxslərin ifadə verməsini stimullaşdıran psixoloji üsullar açıqlanır.

***Açar sözlər:** müsahibə üsulu, dindirilən şəxs, insan yaddaşı, sorğu-sual, psixoloji əlaqə*

Dindirmə cinayətlərin araşdırması zamanı cinayət törətmiş şəxsləri ifşa etməyə töhfə verən məlumatların toplanılmasının ən sadə və effektiv üsuludur. Eyni zamanda dindirilən şəxslərin istintaqa verdikləri ifadələrin təsir dərəcəsinə görə də fərqli xüsusiyyətlərə malikdir. Bundan əlavə, araşdırma zamanı alınmış ifadələr hadisənin törədilməsinə münasibətdə dəyişər və ya toplanmış məlumatlar əvvəlki məlumatlarla ziddiyyət təşkil edə bilər. Məsələn: toplanmış məlumatların tam və ya natamam olması. Nəticədə, müstəntiq (təhqiqatçı) ifadə verməkdən imtina etmək və ya bilə-bilə yalan ifadə vermə kimi şəraitlə üzləşir. Belə vəziyyət isə istintaqın obyektivliyinə və onun həyata keçirilməsi müddətinə mənfi təsir göstərir.

Kriminalistik ədəbiyyatda bu məsələnin həlli müstəntiqin bilik və təcrübəsindən, habelə cinayət-prosessual qanunvericiliyin imkanlarından asılıdır. Dindirmənin təkmilləşdirilməsi onun taktiki-psixoloji mexanizmlərinin dərinə dərk edilməsinə əsaslanmalı olduğuna inanaraq, məqalə çərçivəsində koqnitiv və sosial-psixoloji qanu-

na uyğunluqlar müzakirə olunur.

Məqalənin məqsədi koqnitiv müsahibə üsulu ilə dindirmə-informasiyanın qavranılması, saxlanması və ifadə edilməsi mexanizmləri və qanunauyğunluqlarına əsaslanan dindirilən şəxslərdən məlumat əldə etmək üçün metod və üsulların məcmusudur və həmçinin onun həyata keçirilməsinin təşkili və qaydasını nəzərdən keçirməkdir. Çünki xarici elmi ədəbiyyatda belə mexanizm və dindirmənin ayrı-ayrı növləri idrak kateqoriyasına aid olub, bütün üsullar, habelə onların tətbiqi prosedurları vahid “idrak texnologiyası” anlayışı ilə ümumiləşdirilir.

Təqdim olunan məqalə müstəntiqin dindirilən şəxslərlə qarşılıqlı əlaqəsinin idrak mexanizmləri və psixoloji əsasları, onlarla əlaqəli imkanlar və məhdudiyyətlər haqqında biliklərdən istifadə təcrübəsinə əsaslanaraq hüquq-mühafizə orqanlarının istifadə etdiyi müsahibə metodunu təkmilləşdirməyə yönəlmişdir.

Məqalənin strukturu onun məqsədini və məntiqi olaraq təqdimatını özündə əks etdirir. Nəzəri hissə idrak sorğusu texnologiyasının əsaslarını

təsvir edir, koqnitiv müsahibə metodundan istifadə imkanlarını və onun növlərini, dindirilən şəxsləri stimullaşdırmaq üçün psixoloji üsulları ortaya qoyur.

Məqalənin bir hissəsində hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının fəaliyyətində texnologiyadan istifadə xüsusiyyətlərinin yaratdığı məhdudiyyətlərdən bəhs edilir və gələcək tədqiqatlar üçün istiqamətlər formalaşdırılır. Digər bir tərəfdən cinayətlərin araşdırılması prosesində onların bağlı qalmasının səbəblərindən biri də müstəntiqin cinayət hadisəsi barədə məlumatları insanın yaddaşında saxlanmasının xüsusiyyətləri və həmin məlumatları “əldə etmək” üçün müvafiq bacarıqların olmaması ilə müşayiət edilir.

Son zamanlar alimlər qeyd edirlər ki, insan yaddaşının imkanları sonsuzdur. Elə bu baxımdan yaddaşı “canlı maqnitofon” adlandırırlar. Ona görə ki, “yaddaş” insanın doğulduğu andan qəbul etdiyi məlumatları özündə saxlayır. Bu, hipnoz və neyrocerrahi əməliyyatlar zamanı beyin qabığının elektrik stimullaşdırılmasından istifadə etməklə müəyyən edilmişdir. Belə hallarda subyektlər “beyin seyfləri”ndən şəxsin özünün artıq xatırlamadığı məlumatları əldə etdikdən sonra yalnız şahidlər onların həqiqiliyini təsdiq etmişlər. Hətta bəzi insanlar yuxulu vəziyyətdə olsa da, gördükləri və eşitdikləri hər şeyi xatırlayaraq fenomenal yaddaş nümayiş etdirir və bir vaxtlar başlarına gələn hadisəni ətraflı təsvir edə bilər. Bununla belə, insanların əksəriyyəti məlumatı yadda saxlamaq və bərpa etməkdə çətinlik çəkir. Zəruri hallarda, xüsusən də buna təcili ehtiyac yarandıqda, idrak psixologiyasının köməyinə müraciət etmək mümkündür və bəzi hallarda bu qəbildən olan məlumatlar həyati əhəmiyyət kəsb edir.

Koqnitiv psixologiya insan yaddaşında biliyin təşkilini, o cümlədən yadda saxlama və təfəkkür proseslərində şifahi və obrazlı komponentlər arasında əlaqəni öyrənən müasir psixologiya elminin aparıcı sahələrindən biridir. Koqnitiv müsahibə adlanan dindirmə (sorgu) metodu buradan yaranmışdır.

Koqnitiv müsahibə cinayət törətmiş şəxsin (cinayətkarların) xarici görünüşü, davranışı və onun (onların) törətdiyi hadisənin şəraiti haqqında cinayətin qurbanı və şahidlərindən etibarlı, hərtərəfli şəxsi (subyektiv) məlumatların əldə edilməsi üsuludur.

rəfli şəxsi (subyektiv) məlumatların əldə edilməsi üsuludur.

Bu metodun müəllifləri, amerikalı mütəxəssislər Ronald Fişer və Edvard Qeyselman öz elmi karyeralarının onilliklərini koqnitiv psixologiya sahəsində tədqiqata həsr edərək, həmin elm sahəsində toplanmış biliklərin praktikada tətbiqini məqsəduyğun hesab etmişlər. Bu ideyanın həyata keçirilməsi bir neçə il ərzində formalaşaraq 1992-ci ildə polis əməkdaşları və müstəntiqlər üçün praktiki vəsaitin nəşri ilə başa çatmışdır.

Koqnitiv müsahibə metodu üzrə tədqiqat həm məsləhətçi, həm də yeni metodu ilk tətbiq edənlər kimi çıxış edən ABŞ və İsrailin ən yaxşı polis detektivləri ilə sıx təmasda aparılmışdır. Müəlliflər özəl vaxtlarının çox hissəsini lent (video) yazılarını dinləməyə və təcrübəli detektivlərin apardıqları müsahibələrin sonrakı təhlilinə sərf etmişlər. Polis əməkdaşlarının və şəxsi detektivlərin tələbi və iştirakı ilə müxtəlif kateqoriyalı iş üzrə şahid və zərərçəkmiş şəxslərlə bir çox müsahibələr aparılmışdır. Laboratoriya və açıq sahələrdə sınaqlar uğurla başa çatdırıldı və idraki müsahibə metodu adı metodlardan istifadə etməklə müsahibə və dindirmə aparmaqdan daha əhəmiyyətli nəticələr əldə etmək üçün ondan istifadə edən polis əməkdaşlarının və müstəntiqlərin taktiki arsenalında möhkəm yer tutdu. Beləliklə, Mayami (Florida) Polis Departamentinin təcrübəli detektivləri koqnitiv müsahibə taktikasını mənimsədikdən sonra dindirmənin ənənəvi yanaşmaları əsasında topladıqları informasiya ilə müqayisədə istintaqa aid olan məlumatlardan 47% daha çox əldə etməyə başladılar. Oxşar tədqiqatların aparıldığı Böyük Britaniyada detektivlər arasında məlumatların toplanılması daha çox olmuşdur.

Xarici ölkələrin detektiv və müstəntiqləri arasında tez bir zamanda istifadə edilməyə başlanmış yeni metod kimi koqnitiv müsahibə bir çox obyektiv ilkin şərtlərə əsaslanaraq zaman-zaman inkişaf etməyə başlamışdır.

Təhlil olunan metod psixoloqlar tərəfindən müəyyən edilmiş insan yaddaşının fəaliyyət nümunələrinə və ilk növbədə insan tərəfindən məlumatın kodlaşdırılması və bərpasının spesifikliyi prinsipinə, həmçinin yaddaş izinin çoxkomponentliyi prinsipinə əsaslanır.

Birinci prinsipə uyğun olaraq, hadisəni xatırlamanın effektivliyi məlumatların qavranılması və yaddaşda izlənməsi (kodlaşdırılması) şərtləri ilə oxşarlıq dərəcəsi əvvəlcədən müəyyən edilir. Başqa sözlə desək, təsvir edilən hadisənin insanın yaddaşında təsbit edilməsi vəziyyəti ilə ifadəsi arasında oxşarlıq dərəcəsi nə qədər çox olarsa, müsahibə zamanı verilən məlumat bir o qədər səhsiz, hərtərəfli və dəqiq olar. Üstəlik, gözlənilən effekti əldə etmək üçün istintaqı maraqlandıran hadisənin qavranıldığı yerdə müsahibə aparmaq lazım deyil. Bunun üçün çox vaxt vəziyyəti, hadisənin inkişaf mexanizmini zehni olaraq təsvir etmək, həmçinin onun dərk edilməsi prosesində yaşanan təcrübələri aktuallaşdırmaq kifayətdir.

Yaddaş izinin çoxkomponentliyi prinsipinə əsaslanaraq, hər bir iz keçmiş hadisənin vahid, bölünməz, ümumiləşdirilmiş təsviri olmadığı güman edilir. Əksinə, yaddaş izi çoxlu heterogen xüsusiyyətlərdən ibarət mürəkkəb konqlomerat kimi qəbul edilir. Hadisədən sonrakı situasiyada müəyyən məqamda bu əlamətlərin bəziləri geri çağırmaq üçün əlçatan olur, bəzi əlamətlər isə diqqətdən kənar qalır, baxmayaraq ki, onların izləri yaddaşda saxlanılır və müəyyən şəraitdə aktivləşir. Beləliklə, bir geri çağırma strategiyası və texnologiyası ilə əlçatmaz olan digər yanaşmalarla həqiqətən mümkün olur. Bu, koqnitiv müsahibənin praktik əhəmiyyətini nəzərdə tutur. Müsahibin yaddaşının müxtəlif təbəqə və sahələrinin aktivləşdirilməsinə əsaslanaraq nəzərdən keçirilən metodun iş üçün əhəmiyyəti təsvir edilən hadisənin hallarını və nüanslarını xatırlamağa kömək etməkdən ibarətdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, struktur aspekti baxımından koqnitiv müsahibə rus kriminalistləri tərəfindən hazırlanmış standart metodoloji sorğusual sxemindən çox da fərqlənmir. Bununla belə, hər ikisinin ümumi xarici oxşarlığına baxmayaraq, müsahibənin və dindirmənin ayrı-ayrı mərhələlərinin məzmununda əhəmiyyətli fərqlər mövcuddur. Bu baxımdan həmin metod barədə xarici ölkə mütəxəssislərinin mövqeyi daha çox tətbiqi əhəmiyyətinə görə üstünlük təşkil edir.

Koqnitiv müsahibənin məqsədi müəyyən üsullardan istifadə etməklə, dindirilən şəxsin yaddaşı-

nın müxtəlif təbəqələrini aktivləşdirməklə yanaşı, vacib faktları, məqamları, iş üçün əhəmiyyətli halları xatırlamağa kömək etməkdir. Bu zaman aşağıdakı üsullara da diqqət yetirmək lazımdır: 1) hadisənin məzmununun şifahi şəkildə ifadə edilməsi məqsədilə yaddaşın bərpası; 2) təfərrüatlar; 3) ayrı-ayrı halların müxtəlif ardıcılıqla xatırlanması; 4) perspektiv dəyişiklik.

Törədilmiş hadisənin məzmununun şifahi formada yenidən bərpası zamanı aşağıdakılara diqqət yetirmək lazımdır. Müsahibimiz hadisənin sərbəst şəkildə ətraf mühitə münasibətdə təsvirini (otağın ümumi görünüşü, mebelin yerləşməsi, işıqlandırma, hava şəraiti, yaşanan hisslər və təcrübələr, baş verən hadisəyə reaksiyalar) verməyə dəvət olunur. Başqa sözlə, tədqiq olunan faktın fonunda, yanakı təsir ilə ətrafdakı maddi mikro-mühitin xüsusiyyətləri nəzərdə tutulur. Lakin hadisəni canlandırarkən onun şəraiti və iştirakçıları haqqında hələlik heç bir söhbət aparılmır. Törədilmiş hadisənin ətraflı təsviri zamanı belə məsələlərə toxunulur. Dindirmənin dinamikasının bu mərhələsində müstəntiq müsahib üçün əhəmiyyətsiz görünən hər hansı kiçik detalları, təfərrüatları, xırdalıqları nəzərə almadan, cinayətin halları haqqında mümkün qədər ətraflı danışmağa inandırmaq zərurətindən çıxış edir. Bununla yanaşı, o, qeyd edilənlərin reallıqda baş verdiyinə əmin-dir. Ən əhəmiyyətli vəziyyət isə hadisənin şərtlərini müxtəlif ardıcılıqla xatırlamağı asanlaşdırır.

Adətən dindirilən şəxs əvvəlcədən hadisələrin baş verdiyi ardıcılıqla onun haqqında danışmağa başlayır. Bu arada, bəzi şəxslər hadisələri əks-ardıcılıqla təkrarlayaraq daha çox məlumatı xatırlaya bilirlər. Buna görə də, müstəntiq müsahibini təsvirə onda ən güclü təəssürat yaradan faktla başlamağa və bu faktdan vaxtında irəli və ya geri getməyə dəvət edə bilər. Başqa bir təklif isə hadisə haqqında məlumatı ardıcıl olaraq başlanğıcına doğru irəliləyərək sondan başlamağın mümkün olmasıdır.

Perspektiv dəyişiklik. Müstəntiq müsahibədən hadisəni təsvir etməyi xahiş edir, özünü isə orada olan başqa bir müşahidəçinin yerinə qoyur. Bu zaman hadisə hər bir şahidin baxış bucağından təsvir edilir. Müstəntiq dindirilən şəxsi dindirdikdən sonra onu maraqlandıran faktları və halları

aydınlaşdırmaq və dəqiqləşdirmək məqsədi daşıyan suallar verir. Həmin suallara personajların təsviri, cinsi, irqi, yaşı, çəkisi, gözünün rəngi, saç düzümü, uzunluğu və s. ilə bağlı məsələlər daxildir.

“Xarakter tanıdığınız kimə bənzəyir?”, “Elədirsə, onda hansı şəkildə?”, “Onun xarici görünüşündə qeyri-adi nəşə var idimi?”, “Bu, mümkün ola bilərmi” kimi suallara cavab verməkdə çətinlik yaranarsa, (xarici əlamətləri) onu bir növ stereotipə aid edirsinizmi?

Kriminalistik nöqtəyi-nəzərdən tədqiq olunan hadisədəki personajların söhbətində istifadə olunan soyad və adların dəqiqləşdirilməsi vacibdir. Tədbir iştirakçılarının kəmiyyət baxımından fikir mübadiləsi olub-olmaması; personajların səsi, vurğu, intonasiya və nitqin əlamətləri hansı xüsusiyyətlərə malik idi. Bununla yanaşı, müsahibdən vəziyyətin, hadisə yerində olan obyektlərin, həmsöhbətin özünün və digər şəxslərin hadisəyə emosional reaksiyası barədə məlumat verməsi xahiş edilməlidir.

Müsahibə verən şəxsin yaddaşını bərpa etməyə kömək edən bu və ya digər oxşar suallar istintaqı aparılan cinayətin halları və iştirakçıları haqqında kifayət qədər ətraflı və etibarlı məlumat əldə etməyə imkan verir.

Kognitiv müsahibə metodundan istifadə etməklə aparılan dindirmə prosesini beş mərhələyə bölmək olar. Bunlardan birincisini şərti olaraq ilkin şərtlərin yaradılması adlandırmaq olar. Söhbət cinayət işi üçün faydalı məlumatların əldə edilməsinin uğurunu təmin edən şəraitin, təşkilati və psixoloji amillərin ilkin formalaşdırılmasından gedir. Bu ilkin şərtlər müstəntiqin (əməliyyat işçisi) axtarılan məlumatın daşıyıcısı ilə birbaşa qarşılıqlı əlaqəyə girdikdən dərhal sonra, işin mahiyyəti üzrə şifahi ünsiyyətə başlamazdan əvvəl yaradılır. Bu mərhələdə müsahibə verəndən çox şey tələb olunur: verbal və qeyri-verbal təzahür, reaksiya, əlamət, xüsusiyyət və təfərrüatlara əsaslanaraq şifahi ünsiyyət tərəfdaşının sosial-psixoloji imicini tez və dəqiq tanımaq, etimad münasibətləri qurmaq bacarığı və onunla qarşılıqlı anlaşma, o cümlədən həmsöhbət olmaqla müsahibənin təşəbbüskarı haqqında xoş təəssürat yaratmaq.

Məhz ünsiyyətin bu mərhələsində müsahibin fikri təsvirlərini aktiv şəkildə yeniləməyə və sa-

hib olduğu tam, etibarlı, maksimum təfərrüatlı məlumatları, bəzən fərqi nə varmadan çatdırmağa təşviq etmək üçün ilkin şərtlər qoyulur. Təsadüfi deyil ki, psixoloji kontakt qurduqdan, onların konstruktiv qarşılıqlı əlaqəsinə ehtiyac yaranan problemin mahiyyətini izah etdikdən, “həmsöhbəti düzgün istiqamətə köklədikdən” sonra müsahibi sanki göstəriş yolu ilə onu dəvət edir (son dərəcə diqqəti cəmləmək, heç nə əldən verməmək, qarşıdan gələn suallara cavab tapmaq və s. şərtlərə çərçivəsində).

Bunun ardınca dindirmənin (müsahibənin) yeni mərhələsi başlayır - söhbət dindirilmə mövzusu haqqında sərbəst süjet adlanan müstəviyə keçir. Belə bir ifadənin məhsuldarlığı bir sıra qaydalara riayət etməklə müsahibənin təşəbbüskarı tərəfindən asanlaşdırılır. Onun verbal və ya qeyri-verbal fəaliyyəti ünsiyyətçi hadisənin ümumi və təfərrüatlı planlarını fikri olaraq yenidən yaratmağa və xarakterizə etməyə kömək etməlidir (bu, sərbəst danışmaq formasında edilməlidir). İfadə alınan zamanı dindirilmənin şəxsin sözünü kəsmək, ona aydınlaşdırıcı və ya detallı suallar vermək tövsiyə edilmir. Bütün bunları daha sonra edilə bilər. Müsahibin söhbətini bitirmədən qəflətən fikrini dayandırdığı halda, fasilə vermək və dindirilməni suallarla “qərq etmək” tələsməmək məsləhətdir. Tədqiqat üçün ən vacib hallar, obyektlər, fraqmentlər və süjetin təfərrüatları nəzərə alınmalı və əlaqənin növbəti mərhələsində onların ətraflı dəqiqləşdirilməsi üçün qeydlər aparılmalıdır. Həmsöhbətin ən canlı, fərqli və yaxşı yadda qalan obrazlarına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Dindirmə irəlilədikcə onları öz-özünə təhlil edərək, müsahibi dərhal zehni olaraq müəyyən etməlidir ki, o, sonradan “şəkillərin araşdırılmasını” hansı şəkildə həyata keçirməli, bunun üçün hansı sualları və hansı ardıcılıqla soruşmalıdır. Bu şəkildə “tədqiqat strategiyasını” müəyyən edən müsahib həmsöhbətin sərbəst danışğını sona qədər dinlədikdən sonra dindirmənin digər mərhələsinə keçir.

Yaddaş kodlarının yoxlanılması mərhələsi adətən müsahibin diqqətini ən əhəmiyyətli yaddaş koduna (şəkil, təsvir) cəmləşdirməyin və təsvir olunan hadisənin məğzinin yenidən yaratmağın vacibliyinin xatırladılması ilə başlayır. Daha yaxşı konsentrə olmaq üçün müsahibə verəndən

hətta xatırlayarkən gözlərini bağlaması da tələb oluna bilər. Yoxlama zamanı müstəntiq açıqtipli suallardan istifadə edir, təfərrüatları qaçırmamaq lazım olduğunu xatırladır, lakin suala cavab verərkən sözünü kəsmir, məlumatlanmış detallar haqqında ətraflı qeydlər aparılır (məsələn, dəftərdə).

Əhəmiyyətli, ən vacib yaddaş obrazının yaradılması prosesini hadisənin konkret anı ilə bağlı ətraf mühitin, şəraitin və psixoloji əlaqənin yenidən yaradılması ilə başlayır. Bu vəziyyətdə həm ifadələr, həm də hərəkətlər həmsöhbətinin konkret hadisənin təsviri ilə müşayiət olunan hərəkətləri təhlil edilir. Müstəntiq müsahibini istədiyi görüntüyə “gətirdikdən” sonra:

a) müsahibdən bu təsviri mümkün qədər “görünən” şəkildə fikri olaraq təkrarlamasını xahiş edir;

b) hadisəni mümkün qədər ətraflı təsvir edir.

İfadənin formalaşması və onun təsviri kimi bu iki komponent - müsahibin yaddaşında fərqli bir görüntü oyatmağa nail olunması üçün kifayət qədər vaxt intervalı ilə müşayiət edilməlidir. Ancaq təcrübəsiz müstəntiqlərin ümumi səhvi ondan ibarətdir ki, onlar görüntüyü “zəng etməyi” təklif edərək dərhal ona hadisəni təsvir etməyi xahiş edirlər, görüntünün müsahibin yaddaşında aydın şəkildə “üzə çıxmasına” imkan vermirlər.

Müstəntiqi maraqlandıran məlumatları əldə etmək üçün aşağıdakılara diqqət etməlidir:

a) sualı tərtib edərkən diqqəti şəklən lazımi məlumatları ehtiva edə bilən hissəsinə yönəltmək;

b) açıq sual vermək;

c) müsahibdən müfəssəl, hərtərəfli təsvir etməyi xahiş etmək.

Yaddaşın təsviri koqnitiv müsahibədə araşdırma baxımından əhəmiyyətli məlumat əldə etməyin əsas mənbəyidir. Koqnitiv müsahibə zamanı müsahibin danışıqını kəsməmək, dolğun, ətraflı cavab üçün münbit şərait yaratmaqla yanaşı, müsahibin susmasından sonra növbəti sualı verməyə tələsmək olmaz. Ona görə də müstəntiq dindirilən şəxsi “yaddaşını bir az da canlandırmağa” sövq edərək fasilə verməlidir.

Bəzən ifadənin alınmasında aktivləşdirilmiş şəkildə bütün məlumatlar əldə olunmur. Bu halda müstəntiq daha “məhdud diapazonda” ya qapalı, ya da açıq sual verə bilər. Bəzən müsahibə irəli-

lədikcə yeni məlumatlar ortaya çıxır ki, bu da ilkin sınaq zamanı təsvirdən bütün məlumatların çıxarılmadığını göstərir. Məsələn, müsahib hücum edən şəxsin üzünün sol tərəfini təsvir edərkən onun sol qulağında sırğa olduğunu qeyd etməyib. Ola bilsin ki, o, həmin anda bu barədə sadəcə xatırlaya bilməyib. Belə hallarda, təkrar araşdırmalar yalnız yeni tələb olunan məlumatların əldə edilməsinə yönəldilməlidir.

Müstəntiq dindirilən şəxsin ən parlaq, yadda qalan təsvirindən (şəkillərindən) bütün lazımi məlumatları “çıxararaq” qalan təsvirləri araşdırmağa başlayır. Bundan sonra əvvəllər aktivləşdirilmiş təsvirləri yenidən araşdırmağın mənası vardır.

Növbəti baxış mərhələsində müsahib tərəfindən qəbul edilən və onun yaddaşında əksini tapan məlumatın birgə (müsahibə aparılan şəxslə birlikdə) nəzərdən keçirilməsi və təhlili aparılır. Bu, müsahibə dediklərinin düzgün qeyd edilib-edilmədiyini yoxlamaq və həmçinin buraxılmış fikirləri xatırlamağa imkanı verir, çünki nəzərdən keçirmə prosesi yeni məlumatları xatırlamaq üçün əlavə imkan yaradır. Bu fürsətdən istifadə etmək üçün müstəntiq yavaş danışmalı, hər bir ifadəni aydın tələffüz etməli və müsahibənin hər bir fraqmentindən sonra fasilə verməlidir. Müsahibənin baxış hissəsinə başlamazdan əvvəl müstəntiq müsahibdən xahiş edir ki, birdən-birə hansı yeni məlumatları xatırlaya bilər, müstəntiq hansı fikirləri səhv başa düşmüş, onun qeydlərində nəyi düzəltmək lazımdır. Müsahibin diqqəti xüsusilə aktiv dinləməyə yönəldilməlidir. Baxış zamanı hər hansı əlavə təsvirlər aşkar edilərsə, ətraflı məlumat əldə etmək üçün onlar da sınaqdan keçirilməlidir.

Müsahibə metodunun beşinci, yekun mərhələsində dindirilən şəxsin barəsində tam məlumat (şəxsi məlumatlar) toplanılır. Əgər hadisə haqqında onun yadına yeni məlumatlar düşərsə, onda müsahibə aparılan şəxsə zəng etmək təklifi olunur (bunun üçün ona müstəntiqin vizit kartı verilməlidir). Müsahibə aparılan şəxsin vəzifəsinə həmsöhbəti ilə ayrılmazdan əvvəl onunla müsahibə verən şəxs arasında son müsbət təəssürat yaratmaq da daxildir.

Şahid və zərər çəkmiş şəxsə (daha çox cinayət-

tin qurbanına) cinayətin törədilmə şəraiti həmişə həddindən artıq təsir edir, çünki onların şəxsi təhlükəsizliyi təhdid altında olur, bu vəziyyət həmin şəxslərdə emosiyaların artmasına səbəb olur. Belə vəziyyət isə öz növbəsində, təkə hadisələrin qavranılmasına deyil, həm də sonradan xatırlanmasına mənfi təsir göstərir. İfadə verərkən şahid və zərərçəkmiş hadisə zamanı baş verənləri taktiki və psixoloji cəhətdən yenidən yaşamağa məcbur olur. Bundan əlavə, dindirilən şəxslərin əksəriyyəti üçün qeyri-adi olan hüquq-mühafizə orqanlarının nümayəndəsi ilə təmasların özü də onların emosional diskomfortunu və narahatlığını artırır. (Psixoloqlar belə narahatlığı anksiyete adlandırırlar.) Bu kimi psixoloji məqamları nəzərə alaraq, detektiv onu maraqlandıran məlumatı müəyyən etməyə başlamazdan əvvəl həmin məlumatların daşıyıcısı olan şəxslərin həddindən artıq narahatlığını aradan qaldırmağa çalışmalıdır.

Cinayət hadisəsini yenidən yaşamış insanın əsas hissi qorxudur. Qorxu hissi bütün zehni və fiziki fəaliyyətə mənfi təsir göstərir. İnsan özünü idarə etmək qabiliyyətini itirərək şəxsi qeyri-adekvatlıq hissi yaranır. Müstəntiq belə vəziyyətlərdə qorxunun tamamilə normal bir reaksiya olduğunu izah etməklə bu hissdən qurtulmağa kömək edə bilər ("Mən indi siz özünüzü necə hiss etdiyinizi yaxşı təsəvvür edə bilərəm", "Mən özüm də bir vaxtlar məcbur idim ... və həqiqətən qorxdum .."). Həmkarınıza "ruhunu açıqlamaq" imkanı verməlisiniz. Belə yanaşma şəxsin bir az sakitləşməsinə kömək edəcək və detektivlə emosional əlaqə qurmağa imkan verəcəkdir. Həmçinin mövzudan çox uzaqlaşmaq təhlükəsinin qarşısını almaq üçün prosedur kifayət qədər qısa olmalıdır. Bu zaman məqsəd (tercihen konkret misallarla) dindirilən şəxsə özünün düşdüyü təhlükəli vəziyyətdə insanların çox hissəsinin eyni şəkildə reaksiya verəcəyini göstərməkdir.

Ümumiyyətlə, bu tip hadisələrdə qorxu birdən və "xəbərdarlıq etmədən" yaranır. Buna görə də, dindirmə dərhal deyil, bir neçə saat və ya gündən sonra aparılmalıdır. Əgər dindirmə ilk sarsıntı keçdikdən sonra aparılırsa, müstəntiq dindirilən şəxsə xəbərdarlıq etməlidir ki, cinayətin necə baş verməsini "xatırlamağa" cəhd edərkən, həmin anda yaşanan hissləri yaşaya bilər, amma emosional

vəziyyət əvvəlki qədər güclü olmayacaq, həm də mövcud vəziyyətə nəzarət edilir. Ona görə də qeyd edilənləri aşağıdakı kimi təlqin etmək olar: Cinayət hadisəsi barədə danışanda, yenə narahat olacaqsınız, amma o zamankı kimi deyil, indi vəziyyət nisbətən fərqli yanaşmalarla "dincəlmək istədiyiniz məqam, özünüza gəlin, mənə bu barədə danışın və biz dərhal fasilə verək" əhatə edilir.

Psixoterapiyada aşağıdakı üsuldən istifadə olunur: xüsusilə travmatik təcrübələrdən danışırıqsa, xəstədən hadisəni üçüncü şəxsə xitabən danışması xahiş olunur: "mən" sözünün əvəzinə, "o" əvəzliyindən istifadə etmək zəruridir. Beləliklə, zərərçəkmiş baş verənləri sanki kənar müşahidəçi mövqeyindən "cinayətdən uzaqlaşaraq təhlükəsiz məsafəyə" köçürmüş kimi təsvir edir. Bu taktika cinsi təcavüzə məruz qalmış qurbanların dindirilməsi zamanı (müsaibə zamanı) daha çox faydalıdır.

Nəzərə almaq lazımdır ki, üçüncü şəxs tərəfindən verilən ifadə birinci şəxsin izahatından daha az təfərrüatlıdır. Bununla belə, yüksək travmatik cinayətləri araşdırarkən iki cinayətdən nisbətən yüngülünü seçmək daha məqsədəuyğundur, çünki dindirilən şəxsin emosional vəziyyəti məlumatın uğurlu xatırlanmasına maneçilik törədə bilər.

Psixologiya elmində qeyd olunur ki, emosional vəziyyətimiz zahiri davranışda özünü göstərir (həyəcanlı olduğumuz zaman nitqimiz sürətlənir, əzələlərimiz gərginləşir). Əks proses də mümkün olduğuna görə zahiri davranışımızı dəyişdirərək, bununla da daxili, emosional vəziyyətimizə təsir edə bilərik. Belə psixoloji vəziyyətlər nəzərə alınaraq, müstəntiq, təcrübədə sınaq edilmiş taktikadan istifadə edərək, dindirilən şəxsin narahatlığını (həyəcanını) qismən "azalda" bilər: hadisə ilə bağlı ifadə verməyə başlamazdan əvvəl, müsahibədən istirahət etməsi, bir neçə dəfə dərindən nəfəs alıb-verməsi tövsiyə oluna bilər. Müstəntiq özü dindirilən şəxslə birlikdə bu əməliyyatı bir neçə dəfə həyata keçirir. Bu taktika hipnozda istifadə edilən rahatlaşdırma (sakitləşmə) üsullarına bənzəyir. Qeyd etmək lazımdır ki, koqnitiv müsahibənin hipnozla heç bir səbəbli əlaqəsi yoxdur, hipnoz koqnitiv müsahibədən fərqli olaraq təklif olunma qabiliyyətini artırır.

Dindirilən şəxsin narahatlığını aradan qaldır-

maq üçün istifadə edilən başqa bir üsul sinxronluq prinsipidir. Onun mahiyyəti belədir: müstəntiqin mehriban, təmkinli davranışı və sakit, ləng nitqi istər-istəməz dindirilən şəxsə oxşar davranışa “sövk edir” desək yanılmarıq.

İstənilən cinayətdə bəzi hadisələr digərlərinə nisbətən daha stresli olur (daha çox emosiyalar yaradır). Ona görə də təəccüblü deyil ki, belə hadisələrlə bağlı suallar müsahibini, məsələn, bioqrafik xarakterli suallardan daha çox həyəcanlandıracaq. Bu cür sualların mənfi təsiri cavabdan dərhal sonra yoxa çıxmaz, stresin mənfi nəticələri bütün sonrakı müsahibəyə təsir edəcəkdir. Belə ki, müsahibələrin birində müstəntiq zərərçəkmişə təcavüzkarın onu hədələdiyi bıçaqla bağlı sual verib. Bu sual onu o qədər hiddətləndirdi ki, dindirilən qadın nəinki cavab verə bildi, hətta sonrakı beş suala da məntiqli cavab verə bilmədi. Eyni zamanda, detektiv sadəcə bu “stresli” sualları verməyə kömək edə bilməz. Bu necə ola bilər? Bu stresli suallar müsahibənin sonuna, ən vacib təfərrüatlı məlumatın artıq əldə edildiyi vaxta aid edilməlidir. Təcrübəli jurnalistlər də eyni şəkildə hərəkət edirlər: müsahibənin sonunda “bomba sualları” deyilən sualları verirlər.

Əgər müstəntiq dindirilən şəxsin həyəcanlı vəziyyətdə olduğunu və bu ajiotajı aradan qaldırmaq mümkün olmadığını görərsə, dindirməni təxirə salmaq (mümkünsə) daha məqsədəuyğundur, çünki bu barədə hələ də yüksək keyfiyyətli məlumat əldə etmək mümkün olmayacaq. Cinayət hadisəsi ilə bağlı təkrar dindirmə apararkən (dindirilən şəxs daha sakit vəziyyətdə olduqda) nəzərə alınmalıdır ki, əgər birinci müsahibədə suala düzgün cavab verilməyibsə, bu suala düzgün cavabın alınma ehtimalı yüksəkdir? sonrakı müsahibələrdə isə azdır (bu, insan yaddaşının fəaliyyəti ilə izah olunur).

Bundan əlavə, müstəntiq dindirilən şəxsin vəziyyətinə fikir verməyərək, sual verməkdə davam edərsə, bu, onunla müsahib arasında ehtiyac duyulan psixoloji əlaqənin qurulmasına çətinlik yaradacaqdır.

Yalnız dindirilən şəxsin normal vəziyyəti bərpa edildikdən sonra cinayət hadisəsinin təsvirinə keçmək olar. Müstəntiq dindirməyə bir sıra “zərərsiz” (neytral) suallarla başlamalı, tədricən daha

stresli suallara keçməlidir. Dindirilən şəxs üçün ən maraqlı sual, artıq qeyd edildiyi kimi, son sual olmalıdır.

Yaddaşın bərpa edilməsini də dindirilən şəxs özünü aparıcı fiqur kimi hiss etməlidir, çünki yalnız onun kriminalistik əhəmiyyətli məlumatları vardır. Əgər müstəntiq aparıcı mövqe tutursa və dindirilən şəxs yalnız verilən suallara passiv cavab verirsə, istintaq üçün vacib olan məlumatların əhəmiyyətli bir hissəsi itirilmiş olur. Bəzən səhvən belə hesab edirlər ki, müstəntiq nə qədər ətraflı sual verərsə, bir o qədər dolğun məlumat alacaq. Əslində isə respondentləri geniş cavab verən müstəntiqlər daha əlverişli mövqedədirlər. Laboratoriya tədqiqatında ənənəvi metod və koqnitiv müsahibə metodundan istifadə etməklə müstəntiqin dindirmə zamanı verdiyi sualların sayı hesablanmışdır. Koqnitiv müsahibə üsulu ilə dindirmə zamanı daha az sual verilmişdir (müvafiq olaraq 54,0 və 68,9), daha çox məlumat alınmışdır (müvafiq olaraq 41,15 və 29,40 düzgün fakt). Belə nümunə İngiltərə polisinin apardığı araşdırmalarda öz əksini tapmışdır.

Dindirilən şəxsin fəallığını artırmağa kömək edən və onu daha ətraflı məlumat verməyə təşviq edən xüsusi üsullar vardır. Birbaşa demək olar ki, cinayətin təhqiqatı üçün vacib olan bütün məlumatlar yalnız şahidə məxsus olduğuna görə də müstəntiq ondan ən müfəssəl ifadə gözləyir.

Dindirilən şəxsi aktivləşdirməyin başqa bir üsulu sualların düzgün tərtib edilməsinə əsaslanır. Tipik olaraq, açıqtipli suallar (“Zəhmət olmasa, onun üzünü təsvir edin”) qapalı suallardan (“Onun gözləri hansı rəngdə idi?”, “Onun çapıqları varmı?”) daha çox müsahibini onun yaddaşında aktiv məlumatlar axtarmağa yönəldir. Açıq suallar daha geniş, ətraflı cavab tələb edir, qapalı suallar isə tez və qısa cavab tələb edir. Açıq suala yavaş-yavaş və təfərrüatlı cavab verərək, sorğusual edilən şəxs qapalı suala cavab verərək, passiv şəkildə növbəti sualı gözləyir. Buna görə də açıq suallarla başlamalı və yalnız sonra aydınlaşdırıcı qapalı suallara keçmək lazımdır.

Dindirilən şəxs ona verilən suallara cavab verərək çox ciddi səhvlərdən biri ilə üzləşir, belə ki, müstəntiq dindirilən şəxsin sözünü “cümlənin ortasında” kəsərək cavabını tamamlamağa imkan

vermir. Polis müstəntiqləri tərəfindən aparılan müsahibələrin audioyazılarını təhlil edərək, koqnitiv müsahibə metodunun yaradıcıları belə nəticəyə gəlirlər ki, dinləməyə üstünlük verən müstəntiqlər ən yaxşı nəticələr əldə edirlər: daha açıq suallar verirlər, nadir hallarda müsahibin sözünü kəsir və ona daha çox danışmağa imkan verirlər. Təəssüf ki, bu taktika olduqca nadir hallarda istifadə olunur. Tipik bir müsahibədə müstəntiq 26 qapalı və yalnız 3 açıq sual verir. Bu fenomen təkcə amerikalılar üçün deyil, həm də ingilis müstəntiqləri üçün xarakterikdir. Müstəntiq tez-tez müsahibin sözünü kəsməsi vəziyyəti daha da ağırlaşdırır. Verilən nümunə yuxarıdakı səhvlərin aydın təsviridir. Bir detektiv cinayət işində şahiddən müsahibə alır. Açıq sual verdikdən təxminən 4-5 saniyə sonra onun sözünü kəsir:

- 45 dəqiqə əvvəl sizə və dostunuza nə baş verdiyini deyir?

- Maşında oturmuşduq. Oturduğum yerdə arxaya söykəndim...

- (müstəntiq sözünü kəsir)... Saat neçə olduğunu xatırla.

- Təxminən on iki. dəqiqə xatırlamıram...

- Yaxşı – Müsahibimiz nəyə demək istəyir. Müstəntiq sözünü kəsir. – Maşınınız indi olduğu yerdə, yəni dayanacağın şimal-qərb istiqamətində dayanmışdı?

- Bəli.

-Yaxşı – Müsahibimiz nəyə demək istəyir. Müstəntiq sözünü kəsir. - Ön oturacaqda idin...

Cinayətləri araşdırarkən müstəntiq həmsöhbətinə hətta yaxın dostlarına belə danışmaq istəmədiyi sırf şəxsi problemlərlə bağlı çox incə suallar verməli olur. Bu xüsusilə zor tətbiq etməklə törədilən cinayətlərin qurbanlardan məlumat əldə etməyə aiddir. Bu cür məlumatı əldə etmək üçün müstəntiqlə dindirilən şəxs arasında psixoloji əlaqə qurulmalıdır ki, sonuncu xoşməramlılıq, anlayış və kömək etmək istəyi hiss etsin. Bu baxımdan, müstəntiqin vəzifəsi klinik psixoloqun vəzifəsinə bənzəyir, o, əvvəlcə müştəri ilə “şəxsi əlaqə” yaratmalı və yalnız bundan sonra onun intim münasibətlərinə “nüfuz etməyə” çalışmalıdır. Bu zaman əhəmiyyətli fərq ondan ibarətdir ki, müstəntiqin “müştəri” ilə görüşmək və danışmaq imkanları məhduddur, psixoterapiya kursu isə həftə-

lərlə, hətta aylarla davam edə bilər. Təəssüf ki, müstəntiq dindirmə üçün tətbiq edilən texnikalardan istifadə edə bilmir, çünki bunun üçün kifayət qədər vaxtı da yoxdur. O, ən əlçatan vasitələrlə kifayətlənmək məcburiyyətindədir. Eyni zamanda, söhbətin əvvəlindən müsahibin “təcrid olunmasına” səbəb olan səhvlərdən uzaq olmaq çox vacibdir. Belə təhlükənin reallığa çevrilməməsi üçün aşağıda qeyd edilən prinsipləri rəhbər tutmaq lazımdır:

1. Dindirməni fərdiləşdirmək (bir-birini anlayın iki insan arasında ünsiyyət qurmaq);

2. Dindirilən şəxsə rəğbət və empatiya göstərmək (özünü müsahibə verən şəxsin yerinə qoymaqla onun narahatlığını anlamaq).

Effektiv dindirmə üçün zəruri ilkin şərtlərdən biri onun fərdiləşdirilməsidir. Müstəntiq dindirilən şəxsi qayğı və təcrübələri ilə zəngin olan konkret bir şəxs kimi görməli və özünü yalnız rəsmi təşkilatın təmsilçisi kimi deyil, müəyyən edilə bilən şəxs, təvazükar insan kimi təqdim etməlidir.

Fərdiləşdirmənin ən asan yolu respondentin adla (uşaqlar, gənclər), ad və ata adı ilə (yaşlılar) çağırmaqdır, yəni dindirilən şəxs özünü təqdim etdiyi formada yanaşılmalıdır. Siz sadəcə olaraq dindirilən şəxsdən ona ən yaxşı şəkildə necə müraciət edəcəyinizi soruşa bilərsiniz.

Müsahibənin fərdiləşdirilməsinin başqa bir üsulu müstəntiqin aktiv dinləmə bacarıqlarını inkişaf etdirməkdir. Onun dindirilən şəxsi diqqətlə dinləməyə və çatdırdığı məlumatlara maraq göstərməsi vacibdir. Bu məqsədə çatmağın bir yolu dindirilən şəxsin son ifadəsini vaxtaşırı təkrarlamaq, ona şərh vermək və ya sual verməkdən ibarətdir. Belə ki, dindirilən şəxs ifadə verərsə ki, cinayətkarın silah çıxardığını görəndə qorxdığını, bu ifadədən sonra müstəntiq deyə bilər: “Siz deyirsiniz ki, cinayətkarın silahı çıxardığını görəndə qorxdum. Başqa nə demək istərdiniz, həmin səhnəni xatırlaya bilərsinizmi?” Beləliklə, müstəntiq dindirilən qadına onun ifadəsini diqqətlə dinlədiyini göstərməklə psixoloji əlaqəni davam etdirir.

Aktiv dinləmə konsentrasiya tələb edir. Buna görə də, dindirməyə başlamazdan əvvəl bütün mümkün müdaxilələri aradan qaldırmaq lazımdır. “Effektiv şəkildə qulaq asmaq” üçün detektivin

diqqətini başqa fikir və mülahizələrlə yayındırmaq olmaz.

Dindirməyə hazırlaşarkən müstəntiq protokolla, əvvəllər başqa bir əməliyyat işçisi tərəfindən aparılan müsahibənin nəticələri ilə tanış ola, bir sözlə, işin bəzi hallarını öyrənə bilər. Bu məlumatlar araşdırma üçün mütləq faydalıdır. Bununla belə dindirilən şəxsin ifadəsini qərəzsiz qəbul edərək, onun bütün ifadəsini diqqətlə dinləmək lazımdır.

Dindirmə kimi adi bir prosedur keçirərkən, müstəntiqlər tez-tez müxtəlif nitq klişələrindən istifadə edirlər. Həmçinin sorğu-sual zamanı bürokratik ifadələrdən qaçınmaq lazımdır.

Müsahibin detektivdə sadəcə hakimiyyət nümayəndəsinin deyil, konkret, xoş, xeyirxah bir insanı hiss etməsi üçün müstəntiq müsahibəyə başlamazdan əvvəl özü haqqında bəzi məlumatları təqdim etməlidir. Belə məlumatlar dindirilən şəxslə əlaqə yaratmağa kömək edəcəkdir, desək yanılmırıq. (Məsələn, əgər müstəntiq dindirilən şəxsin uşağı olduğunu bilirə, onun da təxminən eyni yaşda uşağı olduğunu söyləyə bilər.)

Hər hansı dindirmə və ya müsahibə apararkən dindirilən şəxs haqqında müəyyən məlumatlar toplamaq lazımdır (yaşı, ailə vəziyyəti, iş yeri, təhsili və s.). Müstəntiq dindirilən şəxsin nəzərinə çatdırmalıdır ki, o, bunu öz şəxsi təşəbbüsü ilə deyil, “əməliyyat zərurətindən” edir: “Bu standart prosedur istənilən işin istintaqı zamanı məlumatların toplanılmasında tətbiq edilir”. Beləliklə, detektiv sanki, bürokratik istintaq məşinindən ayrılır.

Dindirilən şəxsin barəsində bəzi şəxsi əhəmiyyətli məlumatların öyrənilməsi, detektivdə onu başa düşə bilən mütəxəssisi görüb-görməməsindən asılıdır. Klassik misal: valideynlərin suallarını monohecalı şəkildə cavablandıran (“onsuz da başa düşməyəcəklər”) və dostları ilə saatlarla söhbət edən yeniyetmə. Müstəntiq dindirilən şəxsi inandırmalıdır ki, onun yaşadıklarını, daxili aləmini hiss etmək üçün iş üzrə problemə onun gözü ilə baxa bilər. Cinayəti qurbanı ilə müsahibə verməzdən əvvəl qurbanın nələrdən yaşadığını düşünmək və özünüzü onun yerində təsəvvür etməyə çalışmaq faydalıdır.

Ancaq sorğu-sual edilən şəxslə düzgün empatiya qurmaq dindirmənin yalnız bir hissəsidir. Biz

də onu inandırmağımız ki, müstəntiq öz hisslərini bölüşməyi bacarır. Bunu etmək üçün dindirilən şəxslə vaxtaşırı onun ifadəsini şərh edərək əks-əlaqə saxlamaq lazımdır (“Mən səni başa düşürəm”, “Təsəvvür edə bilərəm ki, nə qədər qorxduğun”, “bəli, əlbəttə ki, sənə qeyri-insani rəftar etdilər”...).

Müsahibənin fərdiləşdirilməsi və empatiya nümayiş etdirilməsi ilə yanaşı, dindirilən şəxsdə detektivin ədalətli, xeyirxah, həqiqəti üzə çıxarmaqda maraqlı olması təəssüratı yaratmağa əsaslanan etibar qazanmağın kifayət qədər sadə üsulları da mövcuddur.

Müsahibə başlamazdan əvvəl minimal fiziki təmas (əl sıxma) faydalıdır, bu, müsahibə alan tərəfindən tanışlıq kimi qəbul edilməməlidir (xüsusilə də əks cinsdən olan bir insandan danışırıqsa). Dindirilən şəxsin hər hansı nəzərəçarpan xəsarəti və ya yarası varsa, onun vəziyyətini öyrənməli, onun rahat olduğundan əmin olmalı və həkimə müraciət edib-etmədiyini soruşmalıyıq (hətta müstəntiqin zədələrin xarakteri haqqında hər şeyi artıq bildiyi halda belə).

Fərz edək ki, dindirilən şəxsin ifadəsinə etibar etməmək üçün səbəblər var. Detektiv hələ də inandığını iddia etməlidir. Əgər dindirilən şəxs həqiqətən də “yanılırsa” bu hal sonrakı istintaq və təkrar dindirmə zamanı aydınlaşdırıla bilər. Ancaq vicdanlı bir insan ona inanılmadığını hiss etsə, onda onların gələcək əməkdaşlığına ümid etmək çətinidir. Ona görə də müstəntiq mühakimə və qarşılıqlı yaradan suallardan qaçmalıdır. Dindirilən şəxsin ifadəsində ziddiyyətlər varsa, onları dərhal həll etməyə çalışmaq lazım deyil, çünki bu, sərbəst ifadə vermənin gedişatını ləngidə bilər və iş üçün vacib olan məlumatların bir hissəsi məhv ola bilər.

Müstəntiq hər bir halda dindirilən şəxsi nöqsanlar və düzəlişlər olmadan sərbəst danışmağa təşviq etməlidir. İfadədə ortaya çıxan ziddiyyətlər dindirilənlərin ifadələrindəki uyğunsuzluqlara məlumatın əsas hissəsi əldə olunduqdan sonra aydınlıq gətirilə bilər.

Müstəntiq və dindirilən şəxsin gözləntiləri və məqsədləri ideal şəkildə üst-üstə düşməlidir, çünki bu zaman istədikləri nəticəyə nail olmaq mümkündür. Lakin reallıqda bu, nadir hallarda baş ve-

rir, çünki müstəntiqin maraqları ilə şahidin (və ya zərərçəkmiş şəxsin) maraqları fərqlidir.

Buna baxmayaraq, koqnitiv müsahibənin uğuru ümumi məqsədə nail olmaq üçün “vahid komanda”şəkilində fəaliyyət göstərməkdən ibarətdir. Ona görə də hər bir tərəf qarşı tərəfin perspektivindən xəbərdar olmalıdır. Müstəntiq dindirilən şəxsin ehtiyac və qayğılarını ilə yanaşı istintaqın maraqlarını nəzərə almalıdır. Təbii ki, ünsiyyət tərəfdaşlarının hərəkətlərinin ardıcılığını təmin etməkdə əsas yük müstəntiqin üzərinə düşür: o, tədricən müsahibənin gedişatını istiqamətləndirir və mənzərəni görmək üçün kifayət qədər sakitdir. Dindirilən şəxsin vəziyyətini və maraqlarını dərk edən müstəntiq onları istintaqın maraqları ilə əlaqələndirəcək, dindirilən şəxsin ifadəsini düzgün istiqamətə yönəldəcəkdir.

Dindirilən şəxsi cinayətin istintaq üçün maraqlı olan təfərrüatları barədə danışmağa dəvət etməzdən əvvəl ona hisslərini ifadə etmək imkanı vermək lazımdır. Dindirilən şəxsin təcrübələri, onun qorxuları və şikayətləri müstəntiq üçün az maraq doğurur və buna baxmayaraq, ifadə olunmasa, gələcəkdə bu istintaqa mane ola bilər.

Koqnitiv müsahibə metodundan istifadə etməklə dindirmənin (sorgunun) populyarlığının

səbəblərindən biri onun sadəliyidir. Hər bir müstəntiq istək və əzmkarlıqla koqnitiv müsahibənin aparılması texnikasını mənimsəyə bilər. Bu üsuldən istifadə etmək üçün mürəkkəb və bahalı avadanlıqlara eyni zamanda yuxarı orqanlardan çoxsaylı təsdiq və icazələrə ehtiyac yoxdur. Həmçinin koqnitiv müsahibə üsulu ilə əldə edilən ifadələr məhkəmədə etirazlarla qarşılanmayacaq. Koqnitiv müsahibə aparmaq üçün heç bir xüsusi şərtlər tələb olunmur: bu metod hadisə yerində, xəstəxanada, evdə və ya ofisdə aparıla bilər.

Koqnitiv müsahibənin digər metodlardan mühüm üstünlüyü istintaqın hər bir mərhələsində tətbiq edilməsinin mümkünlüyüdür. İstintaqı aparılan işin şəraitindən asılı olaraq müstəntiq dindirilən şəxsin yaddaşını aktivləşdirmək üçün bir və ya bir neçə üsuldən istifadə edə bilər.

Beləliklə, dindirmənin koqnitiv müsahibə metodu cinayət və cinayətkar haqqında məlumat əldə etmək vasitəsi kimi tamlıq, dəqiqlik və yoxlanılması mümkün olan xüsusiyyətləri ilə xarakterizə olunur. Bu baxımdan müsahibə metodunun təkmilləşdirilməsi şahid, şübhəli və ya zərərçəkmiş şəxslərdən alınan məlumatların keyfiyyətinin yüksəldilməsinə yönəlmişdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsi. Bakı, 2000
2. K.Q. Sarıcalınskaya, İ.S. Abbasovanın redaktəsi ilə. Kriminalistika. Dərslik. İkinci nəşr. Bakı, 2021, s.655-676
3. C.A. Daanov və b. Kriminalistik taktika. Dərs vəsaiti. Bakı, 2022, s.272-304
4. Дикаев С.У., Павлов Д.В., Гарусов А.В. Уголовно-процессуальные проблемы преодоления дачи заведомо ложных показаний заинтересованными в исходе дела лицами // Вестник Санкт-Петербургской юридической академии. 2021. № 3(52). С. 82–87.
5. Литвинова М.А. Влияние психологических особенностей личности следователя на выбор стратегии расследования уголовных дел // Вестник Самарского юридического института. 2022. № 2(48). С. 109–118.
6. Белоусов А.Д. Применение стилевого подхода к описанию интеллектуальной деятельности следователей и дознавателей // Прикладная юридическая психология. 2018. № 1 (42). С. 101–111.
7. Cleary H.M.D., Warner T.C. Police training in interviewing and interrogation methods: A comparison of techniques used with adult and juvenile suspects // Law and Human Behavior. 2016. № 40(3). P. 270–284.
8. Inbau F.E., Reid J.E., Buckley J.P., Jayne B.C. Criminal interrogation and confessions (5th ed.). Burlington, MA : Jones and Bartlett Learning, 2013.
9. Geiselman R.E., Fisher R.P., MacKinnon D.P., Holland H.L. Eyewitness memory enhancement in the police interview: Cognitive retrieval mnemonics versus hypnosis // Journal of Applied Psychology. 1985. № 70 (2). P. 401–412.

10. Fisher R.P., Geiselman R.E., Amador M. Field test of the cognitive interview: Enhancing the recollection of actual victims and witnesses of crime // Journal of Applied Psychology. 1989. № 74 (5). P. 722–727.

11. Fisher R.P., Geiselman R.E. The cognitive interview method of conducting police interviews: eliciting extensive information and promoting therapeutic jurisprudence // International Journal Law Psychiatry. 2010. № 33. P. 321–328.

12. Launay C., Py J. Methods and aims of investigative interviewing of adult witnesses: An analysis of professional practices // Pratiques Psychologiques. 2015. № 21 (1). P. 55–70.

Алекпер АЛЛАХВЕРДИЕВ

**НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ДОПРОСА
МЕТОДОМ КОГНИТИВНОГО ИНТЕРВЬЮ
РЕЗЮМЕ**

Представленная статья направлена на совершенствование метода допроса, применяемого правоохранительными органами, на основе опыта использования знаний о когнитивных механизмах и психологических основах взаимодействия следователя с допрашиваемыми лицами, а также связанных с ними возможностях и ограничениях.

Структура статьи отражает ее цель и логическое изложение. В теоретической части описываются основы технологии когнитивного интервью, раскрываются возможности использования метода когнитивного интервью и его виды, психологические приемы стимулирования интервьюируемых.

Ключевые слова: метод интервью, допрашиваемый, человеческая память, допрос, психологическая связь

Alakbar ALLAHVERDIYEV

**SOME FEATURES OF INTERROGATION
BY THE METHOD OF COGNITIVE INTERVIEW**

SUMMARY

The presented article is aimed at improving the interrogation method used by law enforcement agencies, based on the experience of using knowledge about the cognitive mechanisms and psychological foundations of the investigator's interaction with the persons being interrogated, as well as the opportunities and limitations associated with them.

The structure of the article reflects its purpose and logical presentation. The theoretical part describes the basics of the cognitive interview technology, reveals the possibilities of using the cognitive interview method and its types, psychological techniques for stimulating interviewees. Some features of constructing forensic hypotheses in the process of crime investigation

Key words: interview method, interrogated, human memory, interrogation, psychological connection